

КООРДИНАЦІЙНА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ РОБОТА АНДРІЯ ЖУКА В ЛАВАХ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ

Висвітлюється діяльність одного із засновників СВУ А.Жука протягом Першої світової війни на культурно-просвітницькій ниві. Показані його організаторські здібності у налагодження відносин із українськими діячами на українських окупованих територіях.

Початок Першої світової війни поставив перед частиною української інтелігенції, політичних діячів, які дотримувалися принципу самостійності України, нелегке завдання. Однією з політичних організацій, що виступила на боці Австро-Угорщини, був Союз визволення України (далі - СВУ). Серед його функціонерів особливо виділялася постать Андрія Ілліча Жука (1880-1968). За свою політичну діяльність на Наддніпрянській Україні він змушений був у 1907 р. виїхати до Галичини, а потім до Відня, де провів значну частину свого активного життя.

В історіографічному плані дана проблематика висвітлена невеликою кількістю праць. Це статті І.Патера й І.Гирича [1; 2; 3]. Відповідно автор ставить за мету дослідити маловідомі аспекти діяльності А.Жука у складі СВУ. Відомий дослідник українських визвольних змагань початку ХХ ст. І.Гирич назвав його *“сірим кардиналом”* самостійницького руху. На переконання науковця, Андрій Ілліч не тримався за посади в організаціях, а був їхнім ідейним керівником. *“Передусім це пояснювалося його надзвичайною скромністю й небажанням висуватися на перший план у будь-якій справі. Так! Він не став головою СВУ, що створило, в свою чергу, в пізніші часи проблеми для дослідників, які при поверховій згадці про СВУ навіть не завжди називали ім'я його фактичного засновника”* [2, с.8-9].

Своє ставлення до війни і підтримку Австро-Угорщини А.Жук висловив у меморіалі СВУ до представника Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини О.Гойоса. Поінформував його про створення СВУ і Головну Українську Раду. При цьому він запевняв, що війна з Російською імперією закінчиться на Правобережній Україні. Політична мета СВУ за меморіалом зводилася до *“улепшення побіди австро-німецьким військам і одірвання від Росії українських земель”* [4, арк.2]. Водночас у документі висловлювалося побажання отримати від офіційної влади допомогу для діяльності СВУ.

Одним із напрямків діяльності А.Жука в СВУ була редакційна робота. Він був членом редакційного комітету часопису *“Вісник Союзу визволення України”*. За його наполяганням комітет став дорадчим органом організації і звітував перед її президією. 9 грудня 1914 р. на засіданні комітету Андрій Ілліч поінформував присутніх про опубліковані праці М.Грушевського, Б.Лепкого, Л.Цегельського, С.Рудницького іноземними мовами (німецькою, болгарською, румунською, італійською), в яких висвітлювалася історія та традиції українського народу, а також брошури СВУ. На одному із засідань комітету А.Жук поділився планами щодо видання наступних брошур СВУ та заснування у Швейцарії пункту для прийому кореспонденції французькою та іншими романськими мовами [6, арк.3].

Андрій Ілліч брав активну участь у справі поширення української освіти на Волині, зокрема, надавав особисті кошти на створення українських шкіл [15, арк.38]. Так, у грудні 1916 р. на впорядкування різдвяної ялинки в українській школі у Ковелі відомий громадський діяч надіслав 50 крон [5, арк.200]. За участю СВУ у 1915 р. у Львові було створено Бюро культурної допомоги на окупованих українських територіях, яке підтримувало український шкільний рух на Волині. Андрій Ілліч, зокрема, опікувався

справою допомоги діячам Українських Січових Стрільців (далі - УСС), які, крім розвідувальної діяльності, безпосередньо займалися й організацією шкільної справи у краї. Він надсилав літературу, відповідні інструкції, інформував про тогочасні події у світі. Так, у листі до вербувального комітету УСС у Луцьку від 12 травня 1916 р. йшлося про стан освітньої справи у місті, ставлення до євреїв тощо. Повідомлялося про відрядження на Волинь православних священників з Буковини та учителів з Галичини [5, арк.38].

У листі до старшини УСС М.Луцкевича А.Жук у справі поширення української освіти у краї закликав розраховувати на власні сили: *“нам не вільно нічого ждати від ситуацій, тільки треба на самих себе покладатись і мати на оці тільки свою справу, коли ніхто нашої справи не бере за свою. Що має статись - те станеться і коли ні на що інше не спроможні, то не повинно заторкнути нашого голосу там де про нас рішають”* [5, арк.192].

У квітні 1916 р. один січовий стрілець, який опікувався українськими школами у Луцькій окрузі, скаржився Андрію Іллічу щодо недостатнього забезпечення шкіл відповідною літературою, оскільки вважав, що для учнів потрібна в першу чергу узагальнююча література, наприклад, *“Історія України”* М.Грушевського, а потім вже наукова [5, арк.31]. У відповідь А.Жук просив більш детально інформувати його про новостворені школи та кількість зареєстрованих у них учнів, зауважуючи при цьому, що він особисто і президія СВУ отримують більш докладні інформації з Володимира-Волинського. У листі також йшлося про неможливість надсилки брошури М.Грушевського *“Як жив український народ”*, проте замість неї вишлють працю Л.Цегельського *“Русь-Україна і Московщина”* [5, арк.30]. Школи на Волині забезпечувалися літературою й у наступні роки. Так, на початку 1917 р. Андрій Ілліч надіслав відповідним особам по 2 примірники перших чисел *“Вісника СВУ”*, по 5 примірників брошур М.Грушевського і Л.Цегельського, 2 примірники *“Пам'яткової книги СВУ”* (календар СВУ на 1917 р.). На адресу сотника Д.Вітовського було надіслано 50 екземплярів *“Пам'яткової книги СВУ”*, кошти від продажу яких мали піти на розвиток українських шкіл на Волині [5, арк.231]. Крім того, сотнику було передано кілька примірників останніх номерів *“Вісника СВУ”* та *“Ukrainische Nachrichten”* [12, арк.29].

Таку благодійну справу СВУ підтримували і самі січові стрільці. Так, у листі до отамана запасного куріня УСС Никифора Гірняка А.Жук від імені СВУ висловив йому подяку, наголошуючи, що ці *“жертви будуть завдатком культурного і політичного звільнення українського народу в Росії, яке собі виписало на прапорі Українське Січове військо”* [5, арк.173]. Андрій Ілліч прилучився і до справи виготовлення фотоальбому, присвяченого справі відкриття українських шкіл на Волині [5, арк.217].

М.Луцкевич, який опікувався шкільною справою у Ковельському повіті, отримав від А.Жука календар *“Розвага”*. У відповідь старшина УСС надіслав Андрію Іллічу на зберігання книги з кооперативної тематики: *“Коло кооперації”*, *“Нащо нам економічна незалежність”*, інформував про створення у с.Переви́сся шкільного споживчого кооперативу, який заробив собі кошти на влаштування різдвяної ялинки, просив підтримати школу і кооператив грошима (40-50 крон). Така допомога, на думку М.Луцкевича, засвідчувала б не тільки моральну, але і матеріальну підтримку шкільної освіти у краї з боку українців з Австрії [5, арк.196].

Іноді між організаторами шкільної справи на Ковельщині і керівництвом СВУ виникали непорозуміння. Перші скаржилися на недостатню кількість надісланої літератури, інші - на брак інформації про діяльність шкіл та стан освітньої справи у краї. Про це свідчить лист А.Жука до І.Горянського від 26 серпня 1916 р. [5, арк.183-184].

На ниві підтримки шкільної освіти Андрій Ілліч співпрацював із керівником Бюро культурної допомоги І.Крип'якевичем. Зокрема, у чернетці його листа від 23 жовтня

1915 р. йшлося про необхідність дотримання у цій справі плановості [7, арк.23]. Він закликав не робити необдуманих кроків, що б могли зашкодити справі. Для прикладу наводив діяльність Д.Донцова, В.Степанківського, М.Залізняка, яких охарактеризував як *“політичне сміття”*. Запевняв, що СВУ буде допомагати йому в роботі, оскільки Бюро має чітку програму, просив подавати до редакції *“Вісника СВУ”* інформації про події на окупованих територіях та здійснені ним кроки у справі підтримки шкільної освіти. Метою культурно-освітньої, просвітницької роботи на Волині та Холмщині, на думку А.Жука, було те, щоб *“окуповані краї були українськими, щоб їх не примушували до Польщі, щоб там залунало слово українське...”* [7, арк.25].

У листі від 7 березня 1916 р. Андрій Ілліч повідомляв І.Крип'якевича про те, що австро-німецьке командування дозволило відкрити три українські школи у Луцьку, Володимирі-Волинському та Ковелі, але під своїм наглядом. Проте воно має намір запросити на посади шкільних інспекторів українців. А.Жук запевняв, що СВУ покrije видатки на придбання підручників і шкільного приладдя, а спільно із Загальною Українською Радою (ЗУР) формуватиме шкільні фонди. Нарікав, що контакти з місцевими українцями налагоджуються дуже помірно, а це у свою чергу гальмує справу відкриття шкіл. Андрій Ілліч інформував І.Крип'якевича про те, що на потреби культурно-освітньої справи у Луцьку СВУ надіслав Голубовичу 200 крон та просив його бути заощадливим у цій справі, а також пришвидшити друк праці *“Слідами Січових Стрільців”* [7, арк.61].

Спілкуючись із істориком, А.Жук зазначав, що більш доцільно було б використати кошти на видавничу справу, просив ознайомити учителів з меморіалом СВУ щодо організації шкільництва на окупованих територіях [11, арк.34]. На потреби Бюро культурної допомоги Андрій Ілліч 12 травня 1916 р. надіслав наступну літературу: *“Самостійна Україна”*, *“Звідки пішло ім'я України”*, *“Соціалістичний інтернаціоналізм і війна”*, *“Відомості про російську Україну”*, *“Що треба знати кожному українцеві”* та два примірники *“Кобзаря”*, виданого СВУ [11, арк.89].

Натомість у листі до М.Лозинського від 15 травня 1916 р. А.Жук просив підготувати праці біографічного характеру про М.Драгоманова, І.Франка й інших українських діячів. Об'єм кожної праці - до двох друкованих аркушів з оплатою 80 крон за аркуш. При цьому він надіслав завдаток у 200 крон [14, арк.13]. Член СВУ запропонував також М.Лозинському написати брошуру з історії української політики в Австрії обсягом до 4 аркушів (100 крон за аркуш). Проте справа з вини М.Лозинського затягувалася. А.Жук ще раз листом від 28 липня 1916 р. нагадав про те, що СВУ має намір видати цілу серію біографій з 10 книжок. До першої книги мали увійти біографії Л.Українки, М.Грушевського, М.Коцюбинського, І.Франка, М.Драгоманова, М.Русова, Б.Грінченка, Л.Мацієвича, А.Тесленка. Мету цього видавничого проекту Андрій Ілліч сформулював так: *“Треба історію наближувати до сучасного життя і подіями і особами, бо багато у нас говориться про далеке минуле, але мало такої літератури, щоб зв'язувала минуле безпосередньо з сучасністю”* [14, арк.8].

А.Жук координував справу пересилки літератури до таборів військовополонених українців. Так, до представника Фрайштадтського табору О.Охримовича були надіслані брошура *“Асикурація худоби”* та числа *“Ukrainische Nachrichten”*, де висвітлювалося питання економічного визиску України [8, арк.4]. Андрій Ілліч звертався до Крайового ревізійного союзу у Львові з пропозицією надсилати книги з кооперативної тематики до редакції *“Ukrainische Nachrichten”* у Берліні. Серед них були і його праці, видані під псевдонімом Ільченко: *“Ідеали, теорія і засади кооперації”*, *“Про заснування спілок”*, *“Молочарські спілки в чужих краях і у нас”* [8, арк.29]. Таку ж пропозицію А.Жук надіслав керівництву товариства *“Сільський господар”*. Передбачалося придбати річники *“Господарської часописи”*, звіти товариства

“Сільський господар” за всі роки його існування, по 5 примірників всіх видань товариства і 10 примірників книг із тваринництва [8, арк.34]. Андрій Ілліч просив також В.Левицького, який тоді перебував у Фрайштадті, терміново підготувати для “Вісника СВУ” огляд німецької преси за 1915 р. [8, арк.33].

У таборах для військовополонених діяли товариства, що видавали свої часописи. Так, у Раштаті існувало товариство “Український Рух”, яке видавало часопис “Розсвіт”, у Зальцвелелі товариство ім. П.Куліша - річник “Вільне слово”, у Веслярі товариство ім. Б.Грінченка - часопис “Громадська думка” і “Просвітний листок”, фрайштадтське товариство ім. І.Франка - “Розвага”. Водночас у бібліотеці СВУ не було частини номерів цих видань. Тому А.Жук запропонував видавничим товариствам надіслати примірники свої видань [13, арк.14, 16-18].

А.Жук звертався до різних українських установ і діячів з пропозицією надсилати СВУ літературу для передачі її волинським школам. На це відгукнувся Гаврило Гордий з Чернівців. Він надіслав через М.Василька 5 пакунків книжок, які отримав від місцевої української школи та товариства “Руська бесіда”. Ці книжки Андрій Ілліч відразу відправив до Волині [9, арк.1-2]. Крім того, він отримав літературу від доктора І.Куровця з Калуша та Т.Глинського з Буковини. Серед них - комплекти Літературно-наукового вісника за декілька років, часописи “Самопоміч” (1910-1912), “Неділя” (1911-1912), “Листьмо з просвіти” (1912-1914), “Жіноче діло” за 1912 р., “Україна” (1912-1913), календар “Просвіти” за 1910, 1912 і 1913 рр., а також книги С.Степняка “Підземна Росія” та І.Брика “З Маркіянових днів” [10, арк.59]. Водночас А.Жук налагодив контакти з українськими діячами, які опікувалися шкільною справою на Волині. Відповідаючи на лист Михайла Таранька від 1 квітня 1916 р. Андрій Ілліч просив подавати ширші дописи щодо краю та шкільних інспекторів. Наприкінці листа він зауважив: “У всіх справах практичних щодо підручників і т.д. звертайтеся до др. Крип'якевича, а нам пишіть про загальні речі і надсилайте свою працю про Волинь до друку” [9, арк.144].

Завдяки Є.Черановському у Володимирі-Волинському почала діяти спільна українсько-єврейська народна школа (4 класи). До її відкриття долучилися і члени СВУ. Це була приватна школа. Більшість учнів складали євреї. Їхні батьки мали великий вплив у шкільному комітеті. А.Жук і М.Меленевський пропонували колегам налагодити зв'язки з євреями і відкривати “мішані, спільні (класи), щоб в сей спосіб уникнути відчуження одного народу від другого, щоб однаковим вихованням, при взаємнім шануванні мови, звичаїв і обрядів євреї полюбили минувшину України і спільно з українцями почали працювати для будучини вітчизни спільної обом народам” [9, арк.168]. А для того, наголошував Андрій Ілліч, щоб спільні школи залишалися по суті українськими, слід уникати антисемітської агітації “головним чином з огляду на українсько-єврейські відносини на селлах, де тим легше буде забезпечити єврейським меншостям відповідну участь в шкільних і інших громадських справах чим менше євреї будуть користати з своєї переваги чисельної в місті” [9, арк.169].

У справі шкільної освіти у Володимирі-Волинському А.Жук листувався з четарем УСС Миколою Саєвичем. В основному йшлося про надсилання школам різноманітної літератури. У лютому 1916 р. Андрій Ілліч повідомляв його про пересилку “Вісника СВУ” (10 примірників), “Ukrainische Nachrichten” (5), “Короткої історії України” М.Грушевського (30), “Катехизу українського” Б.Заклинського (50), “Відомостей про російську Україну” (20) та “Кобзаря” Т.Шевченка (5) [11, арк.28]. СВУ також виділив М.Саєвичу кошти для організації бібліотеки. А.Жук писав колезі про складнощі щодо видання “Букваря” та іншої навчальної літератури, стверджуючи, що “ся справа не легка, скоро не вдасться налагодити” [11, арк.43]. У жовтні того ж року Андрій Ілліч пропонував М.Саєвичу залучити до культурно-освітньої справи у краї якомога більше

української інтелігенції: “культурні справи треба так робити, щоб не видавались вони страшними для місцевих людей” [11, арк.80]. Як член СВУ він сприяв піднесенню рівня національної свідомості українців на окупованих територіях. Про це йшлося у його листі до М.Саєвича від 1 травня 1916 р. “З тим більшим завзяттям - наголошував А.Жук - маємо в тім напрямі працювати і тут Ваша робота, коли далі йтиме як дотепер, знайдеться серед найкращих сторінок літопису наших спільних змагань в ім'я визволення України. Передайте поклін всім братам волинянам, що йдуть Вам на руку і тим галичанам, що Вам помагають, а Союз все стояв і стоїть до помочі, що є в його силі та змозі” [11, арк.56]. А.Жук спростовував чутки про нібито серйозний конфлікт серед членів ЗУР. Про це він писав наступне: “Офіційно ніякої кризи в Раді не було і нема. Хіба що мають на увазі ... хронічну нашу непорядність, деструктивність та політиканство. Щось було, але зв'язь з Клубом мала” [11, арк.93].

Отже, у буремні дні Першої світової війни А.Жук брав активну участь у поширенні української освіти на Волині, піднесенні рівня національної свідомості населення краю. Про це яскраво ілюструє його листування з місцевими діячами та галичанами, які безпосередньо на Волині здійснювали культурно-освітні заходи серед молоді. Саме завдяки організаторським здібностям А.Жука Союз визволення України перебрав на себе функції головного координаційного центру у справі піднесення культурно-освітнього життя на теренах Західної України й у таборях військовополонених.

1. *Гирич И.* Андрей Жук - основатель “Союза освобождения Украины”: политическая и культурно-просветительская деятельность в годы Первой мировой войны / И.Гирич // Народы Габсбургской монархии в 1914-1929 г.: от национального движения к созданию национальных государств. - М.: Квадрига, 2011. - С.166-185.

2. *Гирич І.* У тіні В.Липинського (Андрій Жук як політичний мислитель й дослідник історії визвольного руху) / І.Гирич // Молода нація. - 2002. - №3. - С.8-45.

3. *Патер І.* Андрій Жук і Союз визволення України / І.Патер // Молода нація. - 2002. - №3. - С.58-82.

4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф.4405, оп.1, спр.4.

5. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.22.

6. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.23.

7. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.65.

8. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.69.

9. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.70.

10. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.72.

11. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.129.

12. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.131.

13. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.134.

14. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.138.

15. Центральний державний історичний архів України, м.Львів, ф.309, оп.1, спр.2638.

Магурчак А.Н. Координационная и культурно-просветительская работа Андрея Жука в рядах Союза освобождения Украины: малоизвестные страницы

Освещается деятельность одного из основателей СОУ А.Жука в течение Первой мировой войны на ниве культурного просвещения. Показаны его организаторские способности в налаживании отношений с украинскими деятелями на украинских оккупированных территориях.

Magurchak A.M. Coordinating and cultural enlightening work of Andry Zhuk in rows to Union of liberation of Ukraine: not popular pages

Activity of one is illuminated of founders of ULU A.Zhuk during First world war on the field of the cultural enlightening. Shown organizational capabilities A.Zhuk for adjusting of relationships with the Ukrainian figures on Ukrainian occupied territories.